

Konstantinos Tsirigotis, Ewa Lewik-Tsirigotis, Bożena Baster

Nieletni (jako) sprawca czynu zabronionego

Pedagogika Rodziny 2/4, 73-92

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Konstantinos Tsirigotis

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach,
Filia w Piotrkowie Trybunalskim

Ewa Lewik-Tsirigotis

Spółeczna Akademia Nauk w Łodzi

Bożena Baster

Nieletni (jako) sprawca czynu zabronionego

1. Etiologia zachowań przestępczych w doktrynach kryminologicznych

Jednym z działów nauki społecznej zajmującym się zjawiskiem przestępstwa, przestępczości, osobą sprawcy przestępstwa jak i ofiarą przestępstwa jest kryminologia. Badania kryminologiczne polegają na opisie zjawiska przestępczości oraz poszukiwaniu przyczyn i prawidłowości rządzących takimi zachowaniami.

Zagadnieniem dotyczącym przestępczości interesował się już w starożytności Platona, a w średniowieczu przedstawiciele kościoła katolickiego. Wówczas za czyn przestępny uważano naruszenie przykazań religijnych i praw państwa, a także scholastyczne przesady o opętaniu przez diabła. Jednak już w tych czasach szukano wyjaśnienia przyczyn zachowań przestępczych. Do pięćdziesiątych lat dwudziestego wieku na pierwszy plan wysuwano czynniki natury biopsychologicznej. Teorie te miały wskazać jeden specyficzny czynnik natury biologicznej lub psychologicznej, który byłby odpowiedzialny za powstawanie zachowań przestępczych. Dopiero w drugiej połowie dwudziestego wieku zainteresowano się czynnikami środowiskowymi, a teoretycy badający przestępczość zaczęli doszukiwać się podłoża zachowań dewiacyjnych w uwarunkowaniach społecznych, tworząc teorie socjologiczne. Odrębnym zagadnieniem były stosowane przez państwo kary, które krytykowano już od czasów Monteskiusza za okrucieństwo i bezmyślne stosowanie. Nowe podejście do tego zagadnienia kładzie nacisk na resocjalizację przestępcy, a w stosunku do nieletniego sprawcy czynu przestępczego na jego wychowanie.

W literaturze kryminologicznej do najważniejszych koncepcji teorii etiologii przestępczości zaliczają się trzy grupy: biologiczne, psychologiczne i socjologiczne.

- Koncepcje biologiczne akcentują czynniki biofizyczne, a należą do nich:
  - teorie antropologiczne,
  - teorie odwołujące się do zaburzeń układu funkcjonowania ośrodkowego układu nerwowego (OUN),
  - teorie nawiązujące do zaburzeń biochemicznych w organizmie.
- Koncepcje psychologiczne odwołują się do czynników natury psychologicznej:
  - teorie konstytucjonalno-typologiczne,
  - koncepcje nieprawidłowej osobowości,
  - koncepcje zdrowia i choroby psychicznej (psychopatia),
  - koncepcje agresji.
- Koncepcje socjologiczne przypisują znaczną rolę kryminogenną czynnikom społeczno-środowiskowym:
  - teorie zróżnicowania kulturowego,
  - teorie uczenia się,
  - teorie kontroli (Ciosek, 2001; Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001).

1.1. Koncepcje biologiczne

Kierunek biologiczny zapoczątkowała szkoła antropologiczna Cesarego Lombroso, włoskiego psychiatry i antropologa, który twierdził, iż czyn przestępny jest uwarunkowany zwyrodnieniem fizycznym jednostki i towarzyszącym mu zwyrodnieniem psychicznym. Uważał on, że skłonności niektórych ludzi do popełniania przestępstw mają związek z cechami budowy ciała. Zwyrodnienie fizyczne wyrażało się w budowie czaszki, którą charakteryzować mogły pewne deformacje, asymetria twarzy, cofnięte czoło i rozbudowana szczęka. Zwyrodnienie psychiczne natomiast objawiało się okrucieństwem, brutalnością, brakiem uczuć moralnych i niedorozwojem intelektualnym. Niektóre cechy fizyczne, zwane „stygmami przestępczymi”, przypisywał określonym kategoriom przestępców, np. gwałcicieli charakteryzować miały krótkie ręce, wysokie czoło, często blond włosy oraz anomalie nosa i narządów płciowych. Lombroso początkowo uważał, że „człowiek zbrodniarz” nie może wyzbyć się swoich wrodzonych cech okrucieństwa i brutalności, które odziedziczył po swoich przodkach, jednak pod wpływem krytyki zmienił swoje poglądy wskazując na obciążenie dziedziczne wynikające z chorób psychicznych lub alkoholizmu, oraz na wpływ czynników środowiskowych, kształtujących skłonność do popełniania przestępstw (Hołyst, 2007).

Próbie powiązania właściwości psychicznych ludzi z ich typami budowy ciała przedstawił w XX wieku Kretschmer. Wyodrębnił on cztery konstrukcje fizyczne: asteniczną, atletyczną, pykniczną i dysplastyczną, z którymi powiązał odpowiednie właściwości psychiczne. Stwierdził, że istnieje zbieżność między pewnym typem budowy ciała a skłonnością do niektórych chorób psychicznych np. typ asteniczny, w przypadku choroby psychicznej, bywa schizofrenikiem a psychoza maniakalno-depresyjna charakterystyczna jest dla typu pyknicznego. Przedstawił hipotezę, że działalność przestępcza cechuje przede wszystkim schizotypików, że to właśnie wśród nich są przestępcy z urodzenia. Późniejsze badania wykazały, że nie zawsze potwierdzało się wiązanie cech fizycznych z określonymi właściwościami psychicznymi (Strelau, 1992).

Niektóre badania nad rolą czynników biopsychicznych w etiologii przestępczości wskazują na związek pomiędzy mikrouszkodzeniami ośrodkowego układu nerwowego (OUN) a zaburzeniami w przystosowaniu i skłonnościami do zachowania przestępczego. Uszkodzenia mózgu mogą powstać jeszcze w okresie życia płodowego, w czasie porodu, w wyniku urazów mechanicznych głowy lub przebytych chorób. Następstwem tego mogą być zaburzenia charakteru (charakteropatia). Dzieci z uszkodzeniem OUN mogą mieć trudności w nauce czy w kontaktach z innymi dziećmi i mogą być bardziej podatne na wpływy otoczenia. Takie nasilające się objawy w sprzyjających warunkach mogą prowadzić do wykolejenia i generować skłonności do społecznie nieaprobowanego zachowania (Kołakowska-Przełomiec, 1977; Gierowski, 2000).

Intensywny rozwój nauk medycznych zwrócił uwagę uczonych na rolę zaburzeń biochemicznych w organizmie, tj. na pracę gruczołów dokrewnych i skutki ich nieprawidłowego funkcjonowania. Wykryto, że istnieje wzajemna zależność między nimi a układem nerwowym. Endokrynolodzy wskazują, że zaburzenia psychiczne mogą być spowodowane nieprawidłową pracą przysadki mózgowej, tarczycy czy trzustki. Wpływ każdego gruczołu wydzielania dokrewnego na procesy regulacyjne organizmu rozpatruje się w zakresie nadczynności lub niedoczynności. I tak na przykład niedoczynność gruczołu nadnercza (wydziela adrenalinę) charakteryzuje się objawami apatii, depresji, niemożnością skoncentrowania się, natomiast nadczynność przejawia się w stałym podnieceniu i w skłonnościach do rozdrażnienia. Kolejny to gruczoł tarczycy, który w wyniku niedoczynności powoduje niedorozwój umysłowy, a objawy psychiczne nadczynności to lęk, zmienne nastroje i ciągłe podniecenie. Poza tym zaburzenia w działalności niektórych gruczołów przejawiać się mogą m.in. w agresywności, która jest uważana za istotny czynnik mający wpływ na zachowania przestępcze. Zaliczane są do tej grupy gruczoły płciowe i produkowany przez nie testosteron. Nad jego działaniem przeprowadzono wiele badań, z których wynika, że poziom tego hormonu we krwi jest wskaźni-

kiem stopnia agresywności i skłonności do dominacji (Pospiszyl, Żabczyńska, 1981).

1.2. Koncepcje psychologiczne

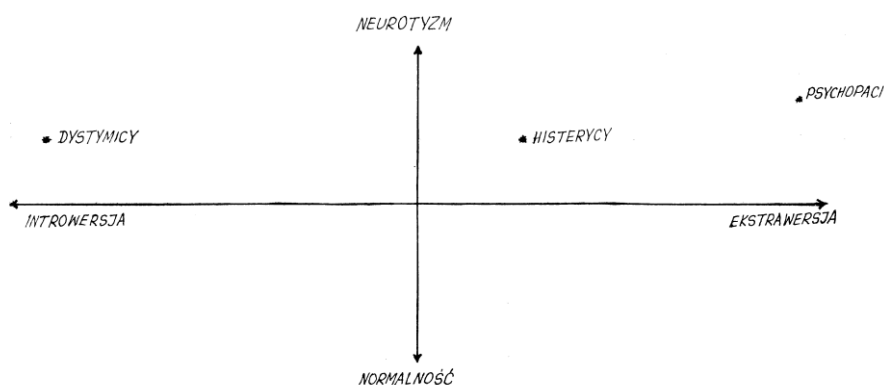
Czynników kryminogennych dopatrywano się w chorobach psychicznych i innych zakłóceniach równowagi psychicznej (np. w psychopatii), w niskim rozwoju intelektualnym, oraz niektórych cechach osobowości (antyspołecznej, psychopatycznej lub socjopatycznej). Nie są to główne determinanty zachowań przestępczych, ale w określonych sytuacjach mogą sprzyjać wyborowi takiego zachowania (np. agresywnego) lub też utrudniać wybór właściwego postępowania (ze względu na niski poziom inteligencji). Wielu psychologów i psychiatrów nawiązywało do założeń psychoanalizy Freuda i na tej podstawie formułowało różne koncepcje wyjaśniające genezę przestępczości. Twórca psychoanalizy utożsamiał przestępczość z wrodzoną agresywnością. Twierdził, że przestępczość jest jakby częścią złej natury człowieka, a zachowanie, które łamie ustalone normy prawne i moralne jest formą wyrażania osobowości człowieka.

Według Freuda dziecko rodzi się istotą aspołeczną. Dąży głównie do osiągnięcia satysfakcji związanych z zaspokojeniem potrzeb, a negatywne doświadczenia w tym zakresie mogą sprawić, że pozostanie egocentryczne czy asocjalne i będzie miało problemy z przystosowaniem się do zasad i reguł życia w społeczeństwie (Ciosek, 2001). Ta kryminologiczna koncepcja teorii psychoanalizy zwróciła uwagę na rolę wczesnego okresu socjalizacji oraz ważnego dla niej procesu oddziaływania środowiska rodzinnego.

Próbie opisanego współzależności pomiędzy skłonnościami do zachowań przestępczych a wybranymi rodzajami osobowości podjął Eysenck w swojej teorii konstytucjonalno-typologicznej. Typy osobowości związane są z pojęciami ekstrawersji-introwersji i neurotyczności. Introwersja-ekstrawersja to dwa przeciwstawne uwarunkowane biologicznie typy układu nerwowego, które różnią się od siebie przebiegiem procesów pobudzania i hamowania, czyli reakcją na sytuacje o zbliżonej wartości stymulującej. Stąd wynikają różne reakcje człowieka na bodźce płynące ze środowiska. Z kolei dodatkowy czynnik, neurotyzm, określa stopień równowagi procesów emocjonalnych. Wysoki neurotyzm wskazuje na występowanie nadpobudliwości w sferze emocjonalnej i brakiem kontroli zachowania. W zależności od proporcji introwersji-ekstrawersji u danej osoby wysoki neurotyzm może warunkować różne zaburzenia. U osób introwertywnych (tłumiących emocje) występować mogą zaburzenia depresyjne, natomiast u ekstraweryków (łatwych do pobudzania, impulsywnych) zaburzenia psychopatyczne. Wzmocniona aktywność ekstrawertyka, którego charakteryzuje niska wrażliwość i niski poziom lęku a jednocześnie duże za-

potrzebowanie na stymulację może przyczynić się do konfliktów z otoczeniem i w konsekwencji do zachowań agresywnych. Stąd też można wnioskować, że ekstrawertykowi o wysokim stopniu neurotyzmu trudniej będzie unikać zachowań antyspołecznych, w tym przestępczych (por. rys. 1). Eysnec k ujmuje socjalizację jako proces nabywania takich odruchów warunkowych, które odpowiadają wymaganiom społecznym. Na tej podstawie stwierdza, że wrodzone właściwości systemu nerwowego ekstrawertyków mają wpływ na trudności w procesie ich socjalizacji (Stanik, 1980; Gierowski, 2000; Strelau, 2008).

Rys. 1. Wymiary osobowości oraz zaburzenia z nimi związane w ujęciu Eysencka, wg D. Jehu (Pospiszyl, 1985; Tsigotis, 2008)

Poszukiwania trwałych skłonności do aspołecznego zachowywania się wiążano z osobowością człowieka. Jedną z najważniejszych nieprawidłowości osobowości uznano zaburzenia w obrębie obrazu samego siebie, czyli niezgodności między tzw. jaźnią subiektywną a odzwierciedloną. Taka jednostka jest przekonana o własnej niskiej wartości albo przeciwnie wyolbrzymia swoje realne możliwości, potrafi także unikać odpowiedzialności za własne czyny. Jest też mało odporna na frustrację. Do istotnego defektu osobowości należy również wadliwie ukształtowany system wartości (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001).

Badacze zajmujący się zaburzeniami zachowania upatrują ich w psychice dziecka. Do takich zaburzeń zalicza się m.in. psychopatię. Człowiek o takiej osobowości niewłaściwie ocenia rzeczywistość oraz zbyt emocjonalnie lub chłodno reaguje. Eysnec k badając problematykę zachowań antyspołecznych wysunął tezę, że psychopatia jako czynnik zakłócający funkcjonowanie odruchów warunkowych może być czynnikiem kryminogennym. Jednostki psychopatyczne zaspokajają potrzeby przez zachowania agresywne. Nie liczą się ze skutkami własnego postępowania, okłamują i manipulują innymi, nie mają wyrzutów sumienia z powodu swych niewłaściwych zachowań. Poza tym

charakteryzuje ich brak umiejętności przewidywania skutków swoich działań oraz powstrzymywania się od zachowań nieodpowiedzialnych. Opierając się na teorii Pawłowa Eysenck twierdził, że psychopatia jako czynnik zakłócający funkcjonowanie odruchów warunkowych utrudnia przyswajanie sobie dobrych wzorów (Strelau, 1992).

Wielu badaczy poszukujących przyczyn zachowania przestępczego wśród cech psychicznych jednostki uważa, że siłą napędową każdego przestępstwa jest agresja. W potocznym znaczeniu termin agresja oznacza wrogie zachowania mające na celu wyrządzenie komuś szkody, straty, bólu czy cierpienia. Do teorii wyjaśniających zachowania agresywne należy między innymi teoria **frustracji-agresji której autorem jest John Dollard**. Według tego badacza każde zachowanie agresywne poprzedzone jest przeżywaniem frustracji, tj. subiektywnego nieprzyjemnego stanu wynikającego z uniemożliwienia realizacji jakiegoś dążenia (zaspokojenia potrzeby). Stan ten wiąże się z takimi potrzebami okresu dorastania jak potrzeby samodzielności, sukcesu, miłości i przynależności do grupy rówieśniczej. Niezaspokojone potrzeby mogą spowodować stan frustracji, której ujemnym rezultatem bywają nerwice i schorzenia psychosomatyczne prowadzące do agresji lub ucieczki od sytuacji powodującej frustrację. Frustracja zatem rodzi tendencję do agresji a jawna agresja wskazuje na poprzedzający ją stan frustracji (Frączek, Kofta, 1979).

Wśród nieletnich sprawców odnotowuje się osoby z zespołem nadpobudliwości psychoruchowej (ADHD). Zimbardo np. podaje, że powszechność występowania tego zaburzenia wynosi około 5%. Do objawów ADHD zalicza się słaba kontrola impulsów, brak zdolności skoncentrowania się przez dłuższy czas na zadaniu, nadmierną ruchliwość oraz roztargnienie. Chłopcy z objawami ADHD zazwyczaj zakłócają porządek w klasie lub przerywają rozmowę. Trudności te skutkują słabymi wynikami w nauce i kłopotami w relacjach z rówieśnikami. Badania nad przyczynami ADHD wskazują na silne uwarunkowania genetyczne. W leczeniu ważny jest regularny nadzór ze strony lekarza specjalisty (Zimbardo, Johnson, McCann, 2010).

W świetle badań psychologicznych i wniosków z badań pedagogicznych Stanik neguje stwierdzenie, że upośledzenie umysłowe jest czynnikiem stanowiącym ryzyko wejścia na drogę przestępczą nieletnich. Stwierdza on, że uczniowie upośledzeni umysłowo w stopniu lekkim mogą z powodzeniem realizować program kształcenia zarówno ogólnego jak i zawodowego, stając się samodzielnymi członkami społeczeństwa (Stanik, 1980).

Człowiek żyjąc w świecie musi go poznać i nauczyć się rozwiązywać problemy i konflikty. Nauczyć się jak postępować w zgodzie z normami obowiązującymi w danym społeczeństwie, jeżeli nie chce popaść w konflikty i narazić się na poniesienie kary. Prawidłowe właściwości biopsychiczne człowieka ułatwią

---

mu to zadanie, natomiast niektóre czynniki mogą niestety powodować utrudnienia w przyswajaniu dobrych wzorców.

1.3. Koncepcje socjologiczne

Wielu kryminologów poszukiwało źródeł przestępczości w oddziaływaniu zjawisk i czynników otaczających jednostkę. Poglądy te potwierdzają teorie socjologiczne, które upatrują przyczyny przestępczości w uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych i kulturowych. Twórcy tych teorii koncentrują się na problemie egzekwowania norm społecznych oraz na mechanizmie naznaczenia społecznego.

Zróżnicowanie społeczne warunkuje odmienne możliwości działania ludzi znajdujących się różnych poziomach struktury społecznej. Widoczne jest to szczególnie w krajach wysoko rozwiniętych. Społeczeństwo wywiera presję na swoich członków celem skłonienia ich do osiągania ogólnie uznanych kulturowo celów i wartości (zwłaszcza sukcesu finansowego). Narzuca się im, co mają osiągnąć i do czego mają dążyć. Osiągnięcie celu jest miarą wartości i szacunku do jednostki. Istotne jest, w jaki sposób i za pomocą jakich środków można osiągnąć określony kulturowo cel. Im korzystniejsza pozycja społeczna tym większe możliwości działania. Taki fakt prowadzi do pojawienia się problemu przystosowania się jednostki do istniejącej sytuacji. Niektóre cele są nie do osiągnięcia przy zastosowaniu dostępnych dla jednostki środków i gdy je realizuje za pomocą środków nielegalnych dochodzi do przestępstwa (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001).

Amerykański socjolog Sutherland przeciwstawiając się zwolennikom doszukującym się źródeł przestępczości w dziedzicznych lub wrodzonych skłonnościach zakłada, że zachowanie przestępcze jest wyuczonym zachowaniem. Uczymy się go tak samo, jak uczymy się każdego innego rodzaju zachowania. W tej teorii, zwanej teorią zróżnicowanych powiązań, punktem wyjścia dla Sutherlanda jest zróżnicowana organizacja społeczna. Oznacza to, że dana jednostka ma kontakt z przestępczymi i nie przestępczymi wzorami zachowania, wskutek czego przez uczenie się następuje przyswajanie tych wzorów. Sutherland wskazywał na uczenie się w toku bezpośredniej interakcji z innymi osobami, jako najważniejsze źródło, z którego ludzie czerpią wzory zachowań. Dlatego w jego teorii akcentuje się doniosłość grup pierwotnych, jakimi są rodzina i grupy rówieśnicze ze względu na bliskość kontaktów między ich członkami. Przewaga kontaktów z wzorami grypy przestępczej przyjęta przez jednostkę, spowoduje zmianę jej stosunku do prawa w efekcie doprowadzając do zachowań aspołecznych (Ciosek, 2001).

Współczesna teoria podkultur przestępczych Cohena, podkreśla występowanie podkultur przestępczych wśród młodzieży z warstw niższych, jed-

nak przyczyn powstawania ich poszukuje w systemie dążeń społeczeństwa. Chłopcy z warstw niższych chcą się bogacić, podnieść swój status społeczny przez naukę i późniejszą pracę. Jednak wychowanie, jakie odbierają w domu utrudnia im przystosowanie się do istniejących warunków. Nie nauczono ich szacunku dla własności, powstrzymywania agresywności czy ogłady towarzyskiej. W porównaniu z młodzieżą z warstw średnich, gorzej się uczą i trudno im się przystosować do nowego środowiska szkolnego. Poczucie zablokowanej drogi awansu społecznego przy wcześniej rozbudzonych marzeniach i nadziejach rodzi frustrację i lęk. Jednostki, które mają podobne problemy w przystosowaniu, łączą się w nowe formy, grupy podkulturowe a co za tym idzie tworzą własne normy przeciwstawne do wartości powszechnie akceptowanych (Hołyst, 1977).

Zdaniem Durkheima człowiek nigdy nie jest w pełni zaspokojony w swoich potrzebach, bo im więcej osiągnął tym większe ma oczekiwania. Sposoby osiągnięcia celów może wyznaczyć jedynie kontrola ze strony społeczeństwa. W prawidłowo funkcjonującym społeczeństwie kontrola społeczna sprawia, że każdy uświadamia sobie narzucone przez społeczeństwo granice. Jednak w okresie gwałtownych zmian społecznych, głównie ekonomicznych, następuje rozluźnienie kontroli społecznej i wówczas ludzie uważają, że normy dotychczasowe już nie obowiązują ich. Stan ten określony jest przez Durkheima jako stan anomii i dotyczy zarówno mniejszych jak i większych grup społecznych. W stanie anomii dochodzi do rozpadu więzi społecznych, gdzie brakuje jednoznacznych wytycznych o tym, co jest dopuszczalne, a co zakazane. Wówczas ujawniają się „naturalne” ludzkie skłonności, czego wynikiem jest wzrost różnorodnych zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczych (Hołyst, 2007).

Hirschi jako jeden z przedstawicieli koncepcji kontroli społecznej oparł swoją teorię na założeniu, że jednostka dokonuje czynów przestępczych, ponieważ nie widzi potrzeby podporządkowania się normom społecznym. Autor przedstawia cztery elementy więzi jednostki ze społeczeństwem, których zachwianie może mieć wpływ na zachowanie dewiacyjne. Są nimi przywiązanie, zobowiązanie, zaangażowanie i przekonania. Przywiązanie oznacza emocjonalną więź jednostki z najbliższym otoczeniem, z rodziną i kolegami. Rodzi to konieczność liczenia się z opinią tych „ważnych osób”. Jednostka, która jest silnie przywiązana do swojego otoczenia, czuje się zmuszona do przestrzegania zasad i norm uznawanych przez to otoczenie. Kolejnym elementem więzi jednostki ze społeczeństwem jest zobowiązanie, czyli stosowanie się do reguł z obawy przed nieprzyjemnymi konsekwencjami ich naruszenia. Zaangażowanie to działalność zgodna z obowiązującymi normami. Jednostce zaangażowanej w zajęcia dnia codziennego (praca, zainteresowania) brakuje okazji do zrobienia czegoś, co mogłoby ją narazić na przykre konsekwencje. W każdym spo-

łeczeństwie istnieje system wartości i odpowiadające mu normy zachowania, a podporządkowanie się tym normom zależy od tego, w jakim stopniu jednostka jest przekonana, co do ich przestrzegania (Hołyst, 2007).

Jedna grupa badaczy widzi przyczynę przestępczości w zwyrodnieniu uwarunkowanym genetycznie, inni badacze mówią o rysach psychopatii osobowościowej lub w neurotyczności. Te jakby dziedziczne cechy indywidualne poszczególnych jednostek społecznie niedostosowanych przyczyniają się zdaniem badaczy do przestępczości nieletnich. Druga grupa badaczy kładzie nacisk na czynniki tkwiące w środowisku, a niekorzystny wpływ środowiska uznają za determinant zachowania niezgodnego z prawem. Inni natomiast mówią o wielości czynników doprowadzających nieletniego do przestępstwa, zestawiając ze sobą cechy osobowości z warunkami życia badanych.

Niewątpliwie, podobnie jak w większości zachowań ludzkich, w przypadku czynów przestępczych również „przeplatają się” i nakładają się na siebie wpływy czynników biologicznych, psychologicznych i społecznych.

2. Nieletni a czyn zabroniony

Przestępczość nieletnich to skrót myślowy przyjęty przez naukę i funkcjonujący w polskiej rzeczywistości prawnej od dziesiątków lat. Związany jest z naukami prawnymi, w tym z doktryną prawa karnego i kryminologią. Dla celów niniejszej pracy również posługiwać się będziemy tym tradycyjnie przyjętym terminem.

Wyjątkowość zjawiska przestępczości nieletnich zauważana była już w starożytności. Szczególne zainteresowanie nauki tym zjawiskiem w ostatnich dziesięcioleciach wynika z trzech przesłanek: z uwrażliwienia społecznego na wykołajenie młodego pokolenia, z nadziei resocjalizacyjnych, związanych z niższym stopniem demoralizacji młodzieży oraz z możliwości określenia genezy zachowań przestępczych” (Hołyst, 2007).

Przestępczość nieletnich to poważny problem społeczny zajmujący znaczące miejsce między innymi w kryminologii, a mimo iż zjawisko to obejmuje tylko część dzieci i młodzieży to jednak grupa ta wymaga szczególnej troski i opieki ze strony społeczeństwa ze względu na:

1. dalsze losy tej części młodzieży i jej przygotowanie do życia w społeczeństwie (pełnienie ról, zadań i obowiązków),
2. niebezpieczeństwo jakie grozi społeczeństwu i tej grupie młodzieży, gdyż wczesne nieprzystosowanie może prowadzić do demoralizacji i dalszego wykołajenia społecznego
3. niebezpieczeństwo wykołajenia się nieletniego i powiększenia grona dorosłych przestępców (Hołyst, 2007).

Kryminologia ujmuje przestępczość jako zbiór czynów zabronionych przez ustawę pod groźbą kary, które to czyny popełnione zostały na terenie danej jednostki terytorialnej w danym czasie (Hołyst, 2007). Trudno jednak określić dokładną skalę tego zjawiska, gdyż rozmiar przestępczości zależy głównie od reakcji społeczeństwa na zaobserwowaną działalność przestępczą. Część zachowań przestępczych pozostaje nieujawniona i znajduje się w tzw. „ciemnej liczbie” (Hołyst, 1977).

2.1. Prawne uregulowania odpowiedzialności nieletnich w świetle obowiązującego ustawodawstwa

Przestępczość nieletnich jest zjawiskiem całkowicie odmiennym od zjawiska przestępczości dorosłych. W okresie dorastania następują w organizmie zmiany psychiczne i fizyczne, wpływające niewątpliwie na zachowania nieletnich, które niejednokrotnie wykraczają poza przyjęte normy prawne czy zwyczajowe. Niedostatecznie ukształtowana osobowość nieletniego charakteryzuje się uboższym zasobem doświadczenia oraz innym niż u osoby dorosłej sposobem opisywania i wartościowania obrazu świata i własnej osoby. Niedojrzałość nieletniego oznacza, że nie osiągnął jeszcze takiego stopnia rozwoju umysłowego i moralnego, który by mu pozwolił na rozpoznanie kryminalnego charakteru swojego postępowania (Stanik, 1980).

Cechy psychosocjologiczne charakteryzujące nieletnich warunkują konieczność innego postępowania procesowego, gdzie uwzględniane są różnice rozwojowe dotyczące aspektu fizycznego, umysłowego, emocjonalnego jak również społecznego.

Skoro więc przestępczość nieletnich charakteryzuje się innymi cechami niż przestępczość dorosłych, to tym samym inne muszą być rozwiązania procesowe obowiązujące w postępowaniu w sprawach nieletnich. Inne też są środki, które są stosowane wobec nieletnich (Gromek, 2001).

Przy określaniu terminu „przestępczość nieletnich” bierze się pod uwagę takie określenia jak czyn zabroniony, czyn karalny i demoralizacja, ujmowane jako niewłaściwe zachowania młodych ludzi. Źródłem tych określeń są dwa akty prawne: Kodeks Karny (K.K.) i „Ustawa o Postępowaniu w Sprawach Nieletnich” (U.P.N.).

Kodeks Karny zawarty w Ustawie z dnia 6.VI.1997 r. definiuje przestępstwo jako czyn człowieka, zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia, zawiniony i społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy (art. 1 K.K.). Przestępstwo jest więc czynem zawinionym, bezprawnym i społecznie szkodliwym.

Czyny karalne nieletnich to zachowania realizujące określone w ustawach znamiona przestępstw lub niektórych wykroczeń np. przeciwko porządkowi

publicznemu, bezpieczeństwu ruchu drogowego, przeciwko mieniu, popełnione przez osoby w wieku 13-17 lat. Są to zachowania, które kodeks karny określa jako czyn zabroniony pod groźbą kary, lecz ich sprawcy nie odpowiadają przed sądem karnym, a jedynie sąd rodzinny stosuje wobec nich środki wychowawcze lub poprawcze (art. 6 U.P.N.).

Ze względu na wysokość grożącej kary przestępstwa dzielą się na zbrodnie albo występki (art. 7 § 1-3 K.K.). Zbrodnia to czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 3 lata lub karą surowszą, a występki (art. 7 § 3 K.K.) to czyn zabroniony zagrożony grzywną powyżej 30 stawek dziennych, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności przekraczającą miesiąc. Wykroczeniem jest czyn społecznie szkodliwy, zabroniony przez ustawę, zagrożony karą aresztu, ograniczenia wolności, karą grzywny lub naganą (art. 1 § 1 Kodeksu Wkroczeń).

By czyn posiadał znamiona przestępstwa lub wykroczenia konieczna jest wina. Artykuł 1 § 3 kodeksu karnego określa, że przypisaniu winy musi towarzyszyć zdolność do zawinienia tj. odpowiedni wiek o czym mówi art. 10 K.K., poczytalność (art. 31 § 1 K.K.) jak również przeżycie psychiczne sprawcy w postaci umyślności lub nieumyślności (art. 9 K.K.) i rozpoznanie bezprawności czynu (art. 30 K.K.) lub brak okoliczności wyłączającej bezprawność lub winę (art. 29 K.K.).

Przestępstwo kojarzy się z karą, którą sprawca ponosi za zawiniony, popełniony czyn zabroniony. Lecz w wypadku nieletniego, trudno mówić o przestępstwie, gdyż dojrzałość jest jednym z warunków zdolności sprawcy do zawinienia. Prawo karne wychodzi z założenia, że ten, kto nie osiągnął jeszcze odpowiedniego poziomu rozwoju psychicznego, aby móc podejmować społecznie pożądane decyzje, dotyczące wyboru postępowania nie może być podmiotem odpowiedzialności karnej. Nieletni jako osoba jeszcze niedojrzała psychicznie nie może w pełni być za siebie odpowiedzialny i nie jest odpowiedzialny w rozumieniu prawa karnego. Nieletność jest zatem okolicznością wyłączającą winę. W związku z tym kara w rozumieniu przepisów prawa karnego z pewnymi wymienionymi w kodeksie karnym wyjątkami nie znajduje zastosowania w stosunku do nieletnich. Stwierdzenie to znajduje swoje odzwierciedlenie w ustawodawstwie, gdzie zgodnie z przepisami kodeksu prawa karnego, przestępstwo może popełnić tylko osoba fizyczna, która w chwili popełnienia czynu zabronionego ukończyła 17 lat (art. 10 § 1 K.K.).

Tylko w wyjątkowych, ściśle wymienionych sytuacjach które ustawa opisuje w art. 10 § 2 K.K. nieletni którzy w chwili popełnienia czynu zabronionego ukończyli 15 lat, ponoszą odpowiedzialności jak dorośli, na podstawie przepisów kodeksu karnego. Chodzi tutaj o takie przestępstwa jak: zamach na życie Prezydenta RP (art. 134); zabójstwo (art. 148 § 1, 2 lub 3); spowodowa-

nie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 § 1); spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu (art. 156 § 1 lub 3); sprowadzenie zagrożenia zagrażającego życiu lub zdrowiu wielu osób lub mieniu wielkich rozmiarach (art. 163 § 1 lub 3); przejęcie kontroli nad statkiem wodnym lub powietrznym (art. 166); sprowadzenie katastrofy komunikacyjnej (art. 173 § 1 lub 3); zgwałcenie ze szczególnym okrucieństwem lub wspólnie z inną osobą (art. 197 § 3); porwanie w celu zmuszenia do określonego zachowania (art. 252 § 1 lub 2); rozbój (art. 280).

Za odpowiedzialnością karną nieletniego popełniającego w/w przestępstwo przemawiać muszą okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy oraz jego właściwości i warunki osobiste.

W sytuacjach, kiedy nieletni dopuści się ciężkiego przestępstwa sąd podejmuje decyzję o jego odpowiedzialności karnej. Sąd stawia nieletniemu zarzut winy przy jednoczesnym uwzględnieniu, że jest to osoba niedojrzała, od której można wymagać mniej niż od dorosłego. Dlatego też wymierzając karę nieletniemu sąd wymierza ją do 2/3 górnej granicy ustawowego zagrożenia za przypisane nieletniemu przestępstwo albo stosuje nadzwyczajne złagodzenie kary na zasadach ogólnych.

W wyjątkowych sytuacjach wobec osoby, która ukończyła lat 17, ale nie ukończyła lat 18 w czasie popełnienia czynu zabronionego i dopuściła się występku można zamiast przepisów Kodeksu Karnego zastosować środki wychowawcze lub środek poprawczy z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, jeżeli przemawiają za tym okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju i właściwości oraz warunki osobiste sprawcy (art. 10 § 4 K.K.).

Ustawodawca w Kodeksie Karnym określił dolną granicę odpowiedzialności karnej na lat 17, zaznaczył też fakt, iż w wyjątkowych przypadkach można w stosunku do nieletniego zastosować karę, jednak kara ta ma mieć charakter wychowawczy, gdyż sąd kieruje się przede wszystkim tym, aby sprawcę wychować (art. 54 § K.K.). Tak więc w prowadzonych postępowaniach w sprawach nieletnich czy to w oparciu o przepisy kodeksu karnego czy o przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich naczelną dyrektywą jest dobro nieletniego. Mając to na względzie dążyć należy do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego.

Zgodnie z przyjętym przez ustawodawcę założeniem, osoba nieletnia przed ukończeniem 13 roku życia w rozumieniu prawa nie popełnia przestępstwa. W stosunku do młodszych sprawców czynów karalnych, podstawowym aktem prawnym regulującym zarówno postępowanie z nieletnimi, jak i środki wobec nich stosowane jest „Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich” (U.P.N.). Ustawa wyłącza nieletnich spod kompetencji prawa karnego. Jej cechą charakterystyczną jest różnorodność środków przewi-

dzianych wobec nieletnich. Sąd ma możliwość swobodnego doboru środków przewidzianych w ustawie lub łącznego ich stosowania, a w swoim wyborze kieruje się dobrem nieletniego, dążeniem do osiągnięcia celu wychowawczego i dostosowaniem sposobów oddziaływania do indywidualnych potrzeb nieletniego (Gromek, 2001).

W przepisach artykułu od 1 do 4 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich skonkretyzowano przedmiot i zakres jej obowiązywania. Przepisy te stosuje się w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat; w zakresie postępowania w sprawach o czyny karalne w stosunku do osób, które dopuściły się takich czynów po ukończeniu 13 lat, ale nie ukończyły lat 17 oraz w zakresie wykonywania środków wychowawczych i poprawczych w stosunku do osób, względem których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez te osoby 21 lat (art.1 § 1–3 U.P.N.). Wynika z tego, że w postępowaniu w sprawach nieletnich ustawodawca rozróżnia trzy kategorie osób, wobec których przewidziane jest stosowanie środków wychowawczych i poprawczych oraz w niektórych przypadkach karnych. Podstawą zaliczenia do danej kategorii jest czyn popełniony przez nieletniego sprawcę, jego wiek oraz rodzaj stosowanego wobec niego postępowania (Górecki, Stachowiak, 2007).

Przepisy ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich zmieniają sytuację prawną nieletniego. Wcześniejsze rozwiązania wynikające z kodeksu karnego z 1932 r. przewidywały, że przeciwko nieletniemu można było wszcząć postępowanie tylko wtedy, gdy dopuścił się czynu zabronionego przez prawo, czyli przestępstwa. Od lat osiemdziesiątych w stosunku do nieletnich postępowanie może być podjęte nie tylko wtedy, gdy nieletni dopuścił się czynu zabronionego, ale również niektórych wykroczeń np. przeciwko porządkowi publicznemu, bezpieczeństwu ruchu drogowego, mieniu. Wprowadzono również pojęcie demoralizacji jako podstawy wkroczenia instytucji prawnych i wychowawczych w życie dziecka (Gromek, 2001).

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich uwzględnia całokształt spraw związanych z zapobieganiem i zwalczaniem demoralizacji młodzieży. Znajduje tu także swoje miejsce profilaktyka. Ustawa przewiduje działania dotyczące tych wszystkich sytuacji, które grożą demoralizacją nieletniego lub już o niej świadczą, ale jeszcze przed popełnieniem przez niego czynów zabronionych.

Postępowanie sądowe wszczyna się również wobec nieletniego w razie popełnienia czynu zabronionego z Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii z 24 kwietnia 1997 r. Jako czyny zabronione w tej ustawie określa się produkcję środków odurzających, handel, wprowadzanie ich do obiegu, nakłanianie do użycia środka czy posiadanie znacznej ilości tych środków.

Biorąc pod uwagę kategorie zachowań takich jak przestępstwa, czyny karalne nieletnich, wykroczenia oraz zachowania świadczące o demoralizacji

wyróżnia się w kryminologii dwa ujęcia terminu przestępczości nieletnich. Pierwsze ujęcie, wąskie, obejmuje wyłącznie przestępczość „właściwą” obejmującą przestępstwa z art. 10 § 2 K.K. oraz czyny karalne nieletnich. Drugie ujęcie „szersze” obejmuje wszystkie trzy kategorie negatywnie ocenianych zachowań nieletnich (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001).

W preambule do „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” wskazano, że celem uregulowań prawnych w niej zawartych jest dążenie do przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich i stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem bądź z zasadami współżycia społecznego, jak też dążenie do umacniania funkcji opiekuńczo-wychowawczej i poczucia odpowiedzialności rodzin za wychowanie nieletnich na świadomych swych obowiązków członków społeczeństwa. Wprowadzając tę ustawę ustawodawca zauważył konieczność wcześniejszej interwencji Państwa przez zwrócenie uwagi rodziców na pewne zaniedbania czy błędy wychowawcze zanim nieletni popełni czyn karalny. Dlatego też w prowadzonych postępowaniach w sprawach nieletnich czy to w oparciu o przepisy Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich czy Kodeksu karnego naczelną zasadą jest dobro nieletniego. Mając to na względzie należy dążyć do stworzenia nieletniemu optymalnych warunków do zaspokojenia podstawowych potrzeb fizycznych, psychicznych zmierzając do osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się nieletniego.

2.2. Pojęcie „nieletni” w ujęciu prawnym

W świetle Kodeksu Karnego i „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich”, regulujących status nieletniego, nieco inaczej ujmuje się pojęcie „nieletni”.

Nieletni w rozumieniu kodeksu karnego to osoby poniżej 17 lat (art. 10. § 1 K.K.). Wśród nich wyróżnia się:

1. Nieletnich niezdolnych do ponoszenia winy, a więc do popełnienia przestępstwa (art. 1 § 3 K.K.), lecz jedynie do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary (art. 1 §1 K.K.),
2. Nieletnich, którzy mogą odpowiadać za popełnienie niektórych przestępstw określonych w kodeksie karnym (art. 10 § 2 K.K.).

W przypadku kodeksu karnego nieletni, co do zasady nie ponosi odpowiedzialności karnej a jeżeli taką ponosi to tylko w sytuacjach wyjątkowych ściśle określonych przez ustawę. W tych przypadkach stosuje się procedurę karną.

Nieletni w rozumieniu proceduralno-wychowawczym według „Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich” to:

1. Osoby, które nie ukończyły lat 18 i wykazują objawy demoralizacji

2. Osoby, które dopuściły się czynu karalnego po ukończeniu 13 lat, a nie ukończyły 17 lat
3. Osoby w wieku lat 21, wobec których orzeczono środki wychowawcze lub poprawcze (art. 1 § 1 pkt. 1-3 U.P.N.).

Nieletni z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich to każda osoba popełniająca czyn karalny, znajdująca się w określonej kategorii wiekowej nawet do 21 roku życia. Zasadą tej odpowiedzialności jest stosowanie środków opiekuńczo-wychowawczych w oparciu o procedurę cywilną. W wyjątkowych przypadkach w stosunku do nieletniego stosuje się procedurę karną. Z ustaleń tych wynika, że za zachowania nieletnich, wymagające reakcji sądowej uznano popełnione przez nieletnich przestępstwa w rozumieniu kodeksu karnego (art.10 §2 K.K.), czyny karalne oraz zachowania świadczące o demoralizacji nieletniego (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001).

2.3. Czyn karalny i czyn zabroniony w świetle statystyk sądowych

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich wprowadza charakterystyczne dla tego aktu prawnego pojęcie czynu karalnego, które w tym znaczeniu jest równoznaczne z czynem zabronionym lub wykroczeniem (art.1 § 3 pkt. 2 U.P.N.).

Czyn karalny nieletniego w rozumieniu ustawy to czyn zabroniony przez ustawę, jako przestępstwo lub przestępstwo skarbowe albo wykroczenie (przeciwko porządkowi publicznemu, mieniu) popełnione przez osoby w wieku 13-17 lat. Są to zachowania, które kodeks karny określa jako czyny zabronione pod groźbą kary, lecz ich sprawcy nie odpowiadają przed sądem karnym, a jedynie sąd rodzinny stosuje wobec nich środki wychowawcze lub poprawcze (art. 6 U.P.N.).

Czyn zabroniony to, obok zawinienia i społecznej szkodliwości, jeden z elementów definicji przestępstwa lub wykroczenia. Oznacza zachowanie bezprawne i niezgodne z ustawą. Jednocześnie określenie to oznacza, że każde przestępstwo lub wykroczenie jest czynem zabronionym, ale nie każdy czyn zabroniony jest przestępstwem, np. działanie w obronie koniecznej, czy stanie wyższej konieczności.

Do najczęściej popełnianych przestępstw przez nieletnich na podstawie statystyk sądowych zaliczają się:

1. Czyny karalne będące przestępstwami:

- uszkodzenie ciała (art. 156-157 K.K.), bójka lub pobicie (art. 158–159 K.K.)
- prowadzenie pojazdu mechanicznego w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym przez osobę znajdującą się w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego (art. 178 K.K.)

- grożenie innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadniona obawę, że będzie spełniona (art. 190 K.K.)
- uderzenie człowieka lub naruszenie w inny sposób jego nietykalności cielesnej (art. 217 K.K.)
- przeciwko mieniu: zabór mienia w celu przywłaszczenia cudzej rzeczy ruchomej, kradzież z włamaniem, rozbój i wymuszenie rozbójnicze (art. 278–282 K.K.)

2. Czyny karalne będące wykroczeniami:

- rzucanie kamieniami lub innymi przedmiotami w pojazd mechaniczny będący w ruchu (art.76 k.w.)
- kradzież lub przywłaszczenie cudzej rzeczy ruchomej, jeżeli jej wartość nie przekracza 250 złotych (art.119 k.w.)
- nabycie mienia wiedząc o tym, że pochodzi ono z kradzieży lub z przywłaszczenia, pomoc w jego zbyciu albo w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, pomoc w ukryciu tej rzeczy (art.122 k.w.) (Fidelus, 2008).

2.4. Demoralizacja jako jedno z podstawowych pojęć w postępowaniu w sprawach nieletnich

Przestępczość nieletnich zgodnie z definicją w szerszym ujęciu to nie tylko czyny karalne, ale także przejawy demoralizacji. Pojawiające się w ustawie pojęcie demoralizacji nie zostało w niej zdefiniowane, choć stanowi jedno z podstawowych pojęć ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. W komentarzu do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich demoralizację określa się jako trwałą postać niedostosowania społecznego, jako zjawisko odchodzenia od obowiązujących w społeczeństwie wartości moralnych, przejawiających się niekiedy w postaci przestępczości (Górecki, Stachowiak, 2007). Są to więc trwałe zmiany w osobowości dziecka, które przejawiają się w zachowaniu niezgodnym z normami moralnymi i prawnymi. Encyklopedyczne wyjaśnienie terminu „demoralizacji” opisuje ją jako proces odchodzenia od obowiązujących w społeczeństwie wartości moralnych, przejawiający się w przestępczości, korupcji i wykołajeniu jednostek (*Słownik języka polskiego*, 1998). Podobne ujęcie demoralizacji można znaleźć w teoriach kryminologicznych, gdzie również zwraca się uwagę na negatywne nastawienie wobec oczekiwań społecznych, poprzez nierespektowanie norm moralnych, co sprzyja łamaniu norm prawno-karnych (Hołyst, 2007).

Ustawodawca w art. 4 § 1 U.P.N. wymienia przykładowy katalog zachowań świadczących o demoralizacji, do których zalicza naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się

od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, picie alkoholu, używanie środków odurzających, prostytutkę, włóczęgostwo oraz udział w grupach przestępczych. Ustawodawca używa też określenia „stopień demoralizacji”, co może oznaczać rodzaj naruszanych zasad i norm społecznych jak i nasilenie zmian osobowościowych nieletniego (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001).

W literaturze przedmiotu autorzy łączą demoralizację z zaburzonym procesem socjalizacji. Według Czapowa demoralizacja występuje wówczas, gdy dotychczasowa pozytywna socjalizacja zostaje zaburzona i zdeformowana nowymi, negatywnymi oddziaływaniami środowiskowymi. Załamuje się wówczas przyswojony przez dziecko system wartości i norm. Bardzo często źródłem takich zaburzeń są sytuacje rodzinne, stające się powodem frustracji i niekontrolowanych reakcji dziecka (Czapów, 1980).

2.5. Rodzaje postępowania wobec nieletnich sprawców czynu zabronionego

Jak stwierdzono wcześniej inne są cechy przestępczości nieletnich, inne także stoją zadania przed organami zapobiegającymi i zwalczającymi ich przestępczość. Tym samym inne muszą być przepisy prawne, jak też rozwiązania procesowe, obowiązujące w postępowaniu w sprawach nieletnich. Procedura musi być dostosowana do tak specyficznego sprawcy czynu zabronionego, jakim jest nieletni, i służyć zapobieganiu jego demoralizacji i walki z przestępczością.

Rozróżnienie między czynem karalnym a zachowaniem stanowiącym przejaw demoralizacji wpływa na rodzaj postępowania z nieletnim. Postępowanie w sprawie o czyn karalny może być wszczęte tylko wtedy, gdy nieletni w chwili popełnienia czynu ukończył 13 lat, a nie osiągnął jeszcze 17 roku życia (art. 1 § 1 pkt 2 U.P.N.). Natomiast postępowanie podjęte wskutek demoralizacji dopuszczalne jest wobec osób, które nie ukończyły 18 lat, a które ustawa traktuje jako nieletnich, mimo że w myśl art. 10 § 1 K.K. są osobami podlegającymi odpowiedzialności karnej na zasadach ogólnych. Wyróżnienie dwóch podstaw wszczęcia postępowania, w przypadku popełnienia czynu karalnego i dopuszczenia się czynu świadczącego o demoralizacji, jest istotne także z tego względu, że ustawa wprowadza różne środki prawne w obydwu przypadkach. W pierwszym przypadku celem postępowania opiekuńczo-wychowawczego (art. 44-47a U.P.N.) jest zastosowanie środków wychowawczych. Może ono być prowadzone ze względu na okoliczności świadczące zarówno o demoralizacji jak i o popełnieniu czynu karalnego, jeżeli nie zachodzi potrzeba orzeczenia środka poprawczego. Postępowanie toczy się na posiedzeniu z uwzględnieniem przepisów procedury cywilnej. W drugim przypadku postępowanie poprawcze (art. 48-55 U.P.N.) prowadzi się w celu orzeczenia środka poprawczego (art. 10 U.P.N.). Takie postępowanie toczy się na rozprawie z uwzględnieniem przepisów procedury karnej (Gromek, 2001).

2.6. Orzekane środki wobec nieletnich sprawców czynu zabronionego

W świetle obowiązujących przepisów prawa sposób reakcji na czyn zabroniony, którego się dopuścił nieletni jest zróżnicowany. Sąd ma możliwość swobodnego doboru środków przewidzianych w ustawie lub łącznego ich stosowania. W swoim postępowaniu związany jest jedynie koniecznością kierowania się dobrem nieletniego, dążeniem do osiągnięcia celu wychowawczego oraz dostosowaniem metod oddziaływania do indywidualnych potrzeb nieletniego (Gromek, 2001).

Wobec nieletnich, którzy wykazują przejawy demoralizacji bądź dopuścili się czynu karalnego mogą być orzeczone odpowiednie środki wychowawcze, lecznicze lub środek poprawczy. Przy doborze środków wychowawczych bierze się pod uwagę osobowość nieletniego, a w szczególności wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, a także zachowanie się oraz przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowania nieletniego (art 3 § 2 U.P.N.).

Środki wychowawcze wymienione w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich to pozostawienie nieletniego w dotychczasowym środowisku wychowawczym, przy czym zastosować można: upomnienie, zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania lub ustanowienie nadzoru; to także przejęcie od rodziców lub opiekunów części obowiązków związanych z wychowaniem (wówczas kieruje się nieletniego do placówki lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym), jak również zmienia się całkowicie środowisko wychowawcze nieletniego poprzez umieszczenie w rodzinie zastępczej, młodzieżowym ośrodku wychowawczym, placówce opiekuńczo-wychowawczej (art. 6 U.P.N.).

Wobec nieletniego może być zastosowany środek poprawczy w postaci umieszczenia w zakładzie poprawczym. Środek ten może być orzeczony wobec nieletniego, który po ukończeniu 13 lat popełnił czyn karalny i jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić resocjalizacji nieletniego (art. 5 U.P.N.). Środki karne i poprawcze stanowią niewielki procent orzekanych środków, najczęściej stosowane są środki wychowawcze, mające charakter profilaktyczno-wychowawczy a nie represyjny.

Ustawodawca przewiduje także zastosowanie w stosunku do nieletniego środków leczniczo-wychowawczych. Warunkiem ich zastosowania jest poddanie nieletniego terapii. Są one stosowane głównie wobec młodych ludzi, przejawiających demoralizację uwarunkowaną chorobą psychiczną, zaburzeniami osobowości, niedorozwojem umysłowym lub nałogowym używaniem alkoholu i środków odurzających (Gromek, 2001).

Streszczenie

Autorzy przedstawiają przegląd koncepcji (biologicznych, psychologicznych i socjologicznych) dotyczących zachowań przestępczych oraz psychologiczno-prawne ujęcie demoralizacji i przestępczości nieletnich.

Słowa kluczowe: Demoralizacja, przestępczość, nieletni, prawo.

Summary

The authors present an overview of the theories (biological, psychological and sociological ones) on criminal behaviour and the psychological and legal recognition of juvenile demoralisation and delinquency.

Keywords: Demoralisation, delinquency, juvenile, law.

Bibliografia

Błachut J., Gaberle Andrzej, Krajewski K., *Kryminologia*, Wyd. Arche Gdańsk 2001.

Ciosek M., *Psychologia Sądowa i Penitencjarna*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, 2001.

Czapów Cz., *Wychowanie Resocjalizujące*, PWN, Warszawa 1980.

Fidelus A., *Przestępczość nieletnich w ujęciu prawnym i społecznym*, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach Filia w Piotrkowie Trybunalskim, 2008.

Frączek A., Kofta M., *Struktura i mechanizmy regulacyjne czynności człowieka, Frustracja i stres* [w:] Tomaszewski T. (red), *Psychologia*, PWN, Warszawa 1979, ss. 628-678.

Gierowski J.K., *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości* [w:] Strelau J. (red), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, tom 3, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000, ss. 710–729.

Górecki P., Stachowiak S. *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007.

Gromek K., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich po nowelizacji z 15.09.2001r, Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 2001.

Hołyst B., *Kryminologia Podstawowe problemy*, PWN Warszawa 1977.

Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa, Lexis Nexis 2007.

Kołodowska-Przełomiec H., *Przestępczość i nieprzystosowanie społeczne nieletnich w genezie przestępczości dorosłych*, PAN, Warszawa-Kraków, Gdańsk 1977.

Pospiszyl K., *Psychopatia*, PWN, Warszawa 1985.

Pospiszyl K., Żabczyńska E., *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, PWN, Warszawa 1981.

Stanik J.M., *Asocjalność nieletnich przestępców jako przedmiot psychologicznej diagnozy klinicznej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980.

Strelau J., *Temperament* [w:] Tomaszewski T. (red), *Psychologia ogólna, Temperament i inteligencja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, ss. 7–82.

Strelau J., *Osobowość jako zespół cech* [w:] Strelau J. (red), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, Tom 2, GWP, Gdańsk, 2008, ss. 525–560.

Szymczak M. (red), *Słownik Języka Polskiego*, PWN, Warszawa 1998.

Tsirigotis K., *Wymiar Psychotyzyzmu w teorii Eysencka-Pewne implikacje kliniczne dla rodziny*, „Pedagogika Rodziny”, 2008, III, ss. 197–207.

Zimbardo P.G., Jonhson R.L., McCann V., *Psychologia-Kluczowe koncepcje*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2010.

Akty Prawne

Kodeks Karny zawarty w Ustawie z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

Kodeks Wykroczeń zawarty w Ustawie z dnia 20 maja 1971 (Dz. U. 1971, Nr 12, poz. 114 z późn. zm.).

Ustawa o z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. 1982, Nr 35, poz.228 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. 2003 Nr 24 poz. 198 z późn. zm.).